

da spoznamo Vilarov način pisanja i mišljenja. Vilar je marksistički povjesničar, ali takav kod kojega je kritičko mišljenje o povijesti ispred svake ideologije, teorije, filozofije, pa kako piše Roksandić »...ni najisključiviji protivnici marksizma među povjesničarima nisu doveli Vilara u vezu s oficijelno marksističkom historiografijom »realnog socijalizma« (str. 439). Možemo biti zadovoljni da nam je pružena mogućnost da čitamo Vilarovu knjigu o novcu i zlatu na našem jeziku i da upoznamo iz pera povjesničara bogatstvo ideja koje su pokretale ljude da manipulacijom cijena na liniji novac-zlato riješe monetarne probleme.

Mira Kolar-Dimitrijević

FERNAND BRAUDEL: CIVILIZACIJE KROZ POVIJEST

Zagreb 1990.

Sam Braudel u uvodnim poglavljima (Gramatika civilizacija, 35—64 str.) objašnjava što smatra temeljnicama svake civilizacije. Prije svega civilizacije su za njega prostori. Ne zatvara ih naravno u uski geografski determinizam, već računa sa složenom igrom prirode (konfiguracije tla, klime, vegetacije i životinjskog svijeta) i čovječjeg djelovanja u njoj. Civilizacije su tako »kćeri neposrednih povlastica koje je čovjek rano prigrabio« (43. str.), a dala mu ih je priroda — npr. riječne civilizacije (uz Ind, Eufrat, Tigris, Nil) ili talasokracije Grčke, Rima itd. Civilizacije su nadalje društva (specifičnosti organiziranja), gospodarstva (ekonomske, tehnološke, biološke, demografske datosti) i kolektivni mentaliteti (predodžbe o svijetu, iz drevnih vremena zadržane psihološke strukture, zapravo su najnekomunikativniji dio civilizacije i onaj dio koji se najmanje mijenja). Za njihova objašnjenja dragocjena su iskustva geografije, sociologije, ekonomije, antropologije, psihologije i historija ovdje dodiruje njihova područja. Ono specifično historijsko je shvaćanje da su civilizacije kontinuiteti. Kako bi rekao Braudel »Nije riječ o tome da nam povijest kaže sve što se može znati... već sve ono što iz toga nekadašnjega života ostaje djelotvorno čak i danas.« (55. str.)

Pravi »kopernikanski« obrat Braudel je učinio dajući prednost u redu izlaganja izvanevropskim civilizacijama (II dio Izvanevropske civilizacije, 65—266 str.) i nasloveći prvo poglavlje »Islam i muslimanski svijet« (67—125). Dosljedan u shvaćanju da niti jedna civilizacija ne nastaje ni iz čega, u kratkom je pregledu povijesti Bliskog istoka pronašao niz točaka koje čine sponu starih civilizacija i nove islamske. Upravo to što je preuzeo starije društvene institucije, urbane oblike življenja, elemente starijih vjerovanja (judaizma, kršćanstva) i običaje (npr. geste pozdrava, kupke), uzrok je, uz ostale inače historiografiji poznate razloge, brzog uspjeha i širenja arapske države i islama. Stranice o Muhamedu, literarno i emocionalno uzbuđujuće, popraćene Braudelovim divljenjem eksplozivnoj snazi i »čistoj glazbi« tekstova Kurana, pravo su zadovoljstvo za čitaoca. Magistralnu sliku civilizacije koja se protezala na prostranstvima od Maroka do Kine, sastavlja od fenomena dugog trajanja koji su sačinjavali stoljetnu moć islamskog svijeta (a to su prvenstveno brojne razine komuniciranja), ali i od slika svakodnevnice (izgled gradova, upotrebnih predmeta, biblioteke). Podsjetio nas je na pomorsku moć arapske države i doba kada su gusari dolazili iz kršćanskog svijeta. Ugroženo pojavom Normana, a izgubljeno u križarskim ratovima, Sredozemno je more ostalo do našeg stoljeća bitnim za život islamskih zemalja. Plovili su Indijskim oceanom i Crnim morem, a karavane od po 5—6000 deva raznosile su robu između Dalekog istoka, Evrope i Afrike. Takav obujam trgovine zahtijevao je i iznašao sva kreditna sredstva plaćanja i sve oblike trgovačkog udruživanja, koje će kasnije imati Italija, pa se neopravdano drže njenim izumima. Muslimanski svijet otkriva nam se kao civilizacija kretanja čiju bit čine gradovi, ceste, brodovi, karavane i hodočašća, te »zrak pokreta, silnice muslimanskog života« (89 str.), ali iznad svega gradovi čije je preoblike dale osnovni poticaj kruženju ljudi, ideja i materijalnih dobara. Snaga te civilizacije, iako je prošla svoj zenit s 12. stoljećem, do otkrića Amerike ravna svjetskom poviješću vežući kulturne prostore starog svijeta i blijeđi tek duboko u 18. vijeku.

Bila je to svjetska civilizacija čije se jedinstvo brižno gradilo na zajedničkoj vjeri i obredu, jeziku (arapskom), književnosti, znanosti (ona je možda i njen najveći doprinos kasnijim vremenima — trigonometrija i algebra u potpunosti su njihove, a ne zaostaju niti astronomija, optika, kemija, medicina), filozofija (zaslužni su za ponovno otkrivanje i prenošenje peripatetičke filozofije), ali je na tom velikom prostoru nosila u sebi i veliku regionalne razlike (pokrajinske samouprave, razni narodi i stupnjevi zatečenih kultura).

Prikaz povijesti islamske civilizacije, a tako će biti i s ostalima u ovoj knjizi, završava u njenoj sadašnjosti bremenitoj problemima ekonomske zaostalosti, nacionalnih i državnih podijeljenosti i neprijateljstava, predviđajući kakva je budućnost čeka i koje su njene snage da se s njome suoči.

Crni kontinent (129—156 str.) odn. Afrika južno od Sahare, područje je na kome priroda nije bila široke ruke. Siromašno je obradivom zemljom i klimatski pogodnim vremenom, pa je, kako kaže Braudel, zemljopis ovdje bitniji za razumijevanje povijesti nego historija. Spor napredak uvjetovan je i velikom zatvorenosti prema drugim civilizacijama (dugo nema pluga, kotača, vučne stoke, pisma), pa se izvorne afričke javljaju relativno kasno. Da bi doznao nešto o njima, povjesničar koristi usmenu predaju i pomoć arheologa, a oni mu govore o prvim kontaktima sa zemljama sjeverno od Sahare zahvaljujući muslimanima i dolasku jednogrbe deve (od 9. st.), o trgovini zlatom koja je omogućila kratak sjaj carstava Gane, Malia, Songhaia.

Dolazak Evropljana Braudel je pokušao prikazati kao pojavu koja, kao i sve druge, donosi kulturne gubitke i dobitke. Ozloglašenu trgovinu robljem prikazao je kao stariji proces (što nipošto s Evropljana ne skida moralnu odgovornost), koji je uvelike razvio islamski svijet, a koji, iako brojčano zastrašujući, nije spriječio da Afrika doživi demografski porast. Braudel je u umjetnom cijepanju i proizvoljnom povlačenju granica, koje su proveli Evropljani, vidio težu posljedicu za današnju Afriku. Uza silnu zaostalost, ona se sada mora boriti još i s državnim, etničkom i vjerskom podijeljenošću. Zalag bolje budućnosti našao je u crnačkom karakteru, koji uz veliku strpljivost posjeduje i izuzetne mogućnosti prilagođavanja i usvajanja novog.

Treći dio: Daleki istok (157—265 str.). Prije ulaska u svijetove pojedinih velikih civilizacija kao što su klasična i nova Kina (171—206 str.), Indija (206—233 str.) ili zemlje koje je nazvao Pomorskim Dalekim istokom, a u koje ulaze Indokina, Indonezija, Filipini, Koreja (234—248 str.) i Japan (249—266 str.), Braudel je pokušao pronaći neke njihove zajedničke odrednice. Tropska ili subtropska klima i uzgoj riže koja traži organizirani, svakogodišnji rad, nametnuli su centralizirane društvene organizacije i autoritarne režime. Pomanjkanja ugara i paše odredili se vegetarijanski način prehrane, a s njim i druge oblike društvenog ponašanja. Drevnost civilizacija, koje su doživjele brojne prodore barbara sa sjevera (npr. Mongola) kao kraću kočnicu, a ne bitno mijenjanje svog puta, dočarava Braudel usporedbom sa zamišljenim postojanjem faraonskog Egipta do danas. Veliku i teško premostivu prepreku razumijevanju tog svijeta čini istočnjačko vezivanje svih oblika življenja i mišljenja za nadnaravno i tendiranje vječnom i nepromjenjivom, dok je Zapad rano odijelio ljudsko od božanskog.

Objašnjavajući vjersku dimenziju života klasične Kine, istaknuo je da nama poznati sistemi konfucijanizam, daoizam, budizam samo sjedaju na stariji, primitivniji i moćan vjerski život (kult predaka, zemlje i prirodnih sila), čiji elementi kontinuiraju i dalje unatoč bitnim razlikama, pa čak i preziru kojim je nastupa racionalni konfucijanizam. Slično tome, do danas kontinuiraju neke stari oblici društvenog organiziranja klasične Kine, koja je počivala na ravnoteži heterogenog ratarskog i feudalnog elementa sklonog anarhiji i centralizirajuće moći »tehnokratskog« staleža mandarina. Vrhunski intelektualci, odabrani iz raznih sredina na rigoroznim državnim ispitima, stoljećima su svojom kreativnošću održavati stabilnost i jedinstvo carstva i u zemlji bez dovoljne akumulacije, trgovine i drugih mogućnosti bogaćenja, bili jedini, ali zato i za najsiromašnije mogućim, načinom društvenog uzdizanja. Nasilno otvaranje 1839. otvorilo je dugotrajnu krizu tisućljetne Kine, kojoj je ponos i samosvjest sličnu starom osjećanju Kine kao središta svijeta, vratila tek pobjeda komunizma 1949. Važan razlog uspjeha revolucije Braudel je vidio u sličnosti odnosa mase discipliniranog stanovništva prema uskom krugu partijske inteligencije kao prema negdašnjim mandarinima.

Slično kineskom slučaju, japanski uspon počiva na obnavljanju (ili kontinuiranju) u ponešto modificiranom obliku, tradicionalnih društvenih struktura. Dis-

ciplina, stroga hijerarhija, kontrola i pokornost caru osobine su koje japansko društvo donosi iz davnih stoljeća, u kojima su se pandani današnjim najmoćnijim, kapitalističkim porodicama nazivali daimyoi, tehničkom osoblju samuraji, a radnicima — kmetovi.

Treći dio: Evropske civilizacije (267—473 str.) započeo je Braudel poviješću Evrope (269—360 str.) istakavši opet da ona nije više u središtu svijeta i da se više nego ikada doima azijskim poluotokom. Vezana na sedam mora uvijek je bila prvenstveno pomorska sila. Ipak, kao njenu najvažniju osobenost i vlastitost njene povijesti, držao Braudel razvoj slobodâ. »Od slobodâ k slobodi« bila bi po njemu formula koja rasvjetljava povijest Evrope. Od povlastica za koje se bore pojedine grupe, do doktrine na koju se pozivaju sve ideologije od 19. stoljeća, i danas je ideal zapadne civilizacije. Daljnje bitne sastavnice evropske misli su kršćanstvo, koje je »uz tisuću podviga« preuzelo antičku civilizaciju i spasilo je, spašavajući sebe, zatim humanizam kao »stalna zainteresiranost za mogućnosti koje se čovjeku pružaju kako bi poboljšao ili izmijenio svoju sudbinu« (297 str.) i važan faktor nemira i traganja za uvijek novim i boljim rješenjima (razlikuje humanizam renesanse, reformacije i Francuske revolucije). Treća sastavnica je znanstvena misao, koja je od 13. st. stvorila tri sustava svijeta (Aristotelov, Descartes-Newtonov, Einsteinov) i u sprezi sa specifično evropskom »kapitalističkom napetošću« i industrijalizacijom omogućila ekspanziju i velike i brze promjene u životu 19. i 20. st.

Promatrajući Evropu kao cjelinu, ukazao je na ono što najviše povezuje (Cvrste cjeline: privreda) i sadrži najveće sličnosti (poglavlje Blistava jedinstva: umjetnost i duh), ali i na ono što naziva Problematična jedinstva, a to je politika, koja je davala mir tek uspostavljanjem ravnoteže protivnika. Upozorio je i na neke intrigantne, a teško objašnjive razlike — npr. da li je koincidencija da je linija između protestantske i katoličke Evrope gotovo identična rimskom limesu.

Drugi dio: Amerika (361—434 str.). Čitajući retke koje Braudel ispisuje o donedavno poželjnijem, a sada »Drugom novom svijetu«, Latinskoj Americi (363—385 str.), ne možemo se oteti dojmu da su pisani strašću i simpatijama dobrog poznavaoa prilika. Braudel, koji je tamo živio dvije godine (Sao Paolo, 1935—37) i zacijelo dobro poznao pretkolumbijske civilizacije i razdoblje evropskih kolonijalnih osvajanja, zadržao se zapravo na slici sadašnjice. Služeći se angažiranim, žestokom i lijepom hispanoameričkom književnošću, stvorio je živu sliku kontrastne, čarobne i okrutne prirode i društva u kojem se miješa primitivno, srednjovjekovno, robovlasničko s kapitalističkim. Prikazao nam je kontinent s gorućim socijalnim problemima, sve većim socijalnim razlikama, najvećim prirastom stanovništva, nesređenim privrednim sistemima, koji je tek započeo dug proces stvaranja vlastite civilizacije.

Prava Amerika: Sjedinjene Američke Države (386—422 str.) zemlja je optimizma, osjećaja mogućnosti i kako kaže Braudel, njena je prošlost »bilanca dobrih i većinom iskorištenih prilika« (388 str.). Braudel nas vodi prvo u manje poznata vremena dolaska prvih doseljenika (Francuza, Nizozemaca, Šveđana) na obalu današnjeg Massachusettsa i kasniji, ali presudni dolazak Engleza, koji »obeshrabreni Cromwellovom Engleskom« (389 str.), tijekom 18. st. u većem broju pristižu u Novi svijet i daju mu engleski karakter. Malo je poznata rana okrenutost nove britanske kolonije moru i to da je krajem 18. st. postala druga pomorska sila svijeta. Udarac toj moći nanijela je pojava engleskih parobroda i istovremeno okretanje unutrašnjosti kontinenta i osvajanju Zapada. Stjecanje nezavisnosti (1773—1782) Braudel je prikazao kroz »niz nesporazuma, nezadovoljavajućih ustupaka i nedjelotvornog nasilja« (»kao i sve kasnije dekolonizacije« dodaje on), ali i kroz proces okretanja britanskih interesa Dalekom Istoku. Braudel, koji je uvijek volio postavljati pitanja tamo gdje se činilo da su davno dani definitivni odgovori, provokativno i živo opisuje stvaraoce Ustava, »oce osnivače« (Founding Fathers) i duh tog staleža veleposjednika. Uvjereni da stvaraju najbolji ustav na svijetu, deklarativno proglašavaju jednakost i slobodu pojedinca, stvarno utvrđuju kapitalističku podjelu: svu moć i odgovornost bogatima, a ostalima zakonska zaštita od bogatih, a privatno se, kako to sjajno pokazuju izvaci iz pisama ili govora, gnušaju mase. Stvarana kroz tri etape (1. obala Atlantika, 2. osvajanje unutrašnjosti, 3. »vertikalna«, industrijalizacija), američka je civilizacija stvorila specifične oblike religioznosti (ateizam je i danas gotovo nepoznat, vjerska tolerancija velika, a vjerska učenja vrlo pojednostavljena tijekom osvajanja prostranstava na kojima nije bilo moguće uspostaviti pravu crkvenu organizaciju), stvorila je osjećaj poštivanja pojedinca, gotovo dobrotvornog rada i na koncu prvenstvo engleskog jezika, kao vrlo snažne faktore integriranja američke nacije

i oblikovanja onoga što nazivamo »the american way of life«. Prikazao je i povijest jednog od važnijih američkih problema — rasizma. Ukazao je na privredne procese stvaranja novog kapitalizma, u kome oligopolija (vladavina nekoliko gigantskih poduzeća cijelom privrednom granom), sindikati i »kompenzacijska moć« države zamjenjuju tradicionalnu liberalnu ekonomiju 19. st. Tipično braudelovski, završio je poglavlje razmišljanjem o modernom, filmskim kadriranjem i novinarskim sažetim i emocionalnom neobojenim izvještavanjem, inspiriranjem romanu.

Druga Evropa: Moskovska kneževina, Rusija, SSSR (435—473). Pošto nam je dočarao prostranstva ove zemlje, Braudel razlaže zbivanja koja su omogućila kratak sjaj varjaško-slavenske Kijevske Rusije. Nastala je na kopnenom putu iz sjeverne i zapadne Evrope prema prebogatom Bizantu, čija važnost raste s islamskim zauzimanjem Sredozemlja, ali i nestaje s njegovim potiskivanjem. Ova rana država, koja je nestala pod navalama nomadskih napadača s juga i prije »službenog« pada u mongolskoj provali 1241, ostavila je svojim slavenskim nasljednicima, od Bizanta prihvaćeno pravoslavlje. Njegov će odnos prema državi, narodu, jeziku i vjerskim istinama biti izuzetno značajan za oblikovanje kasnije ruske civilizacije. Druga Rusija (Moskovska kneževina, »Rusija šuma« za razliku od stepske Kijevske Rusije) je nastala dugotrajnim oslobađanjem od vlasti Zlatne Horde, Litvanske ekspanzije, osvajanjem Novgoroda i konačno »postala punoljetna« ponovnom uspostavom kontrole nad prevlakom Sjeverno — Kaspijsko more za Ivana Groznog (16. st.). Naredna stoljeća prolaze u znaku ponekad opreznog, ponekad silovitog, kao za Petra Velikog, približavanja zapadnoj Evropi. Ruska je civilizacija ipak uvijek zadržala vlastitost, koju je najljepše izrazila njena književnost.

U kratko je razložio korijene današnje SSSR — doktrinu marksizma i stalnu »eksplozivnu situaciju na selu«. Osvrnuo se na surovost staljinizma, ne kao na bolesno ponašanje pojedinca ili nužnost komunizma, već kao na »dramu nerazvijenosti«, smišljenu da se ljudskim žrtvama preskoče etape industrijalizacije u zaostaloj poljoprivrednoj zemlji. Pokazao je velike uspjehe industrijalizacije, upozorivši da se ne može gledati na njih kroz sovjetske statistike, jer su rađene prema drugim kriterijima i na Zapadu gotovo neupotrebljive. Nastavio je s velikim društvenim promjenama koje je industrijalizacija donijela: ruralizacijom gradova, snižavanjem razine opće obrazovanosti, nasuprot kojima stoje vrhunska postignuća znanosti, posebno prirodnih, vezanih za potrebe industrije i održavanja vojne supremacije. Završio je s XXII kongresom KP u Moskvi (1961) koji je pokazao glavne probleme sovjetskog društva (nacionalni i privredni problemi).

Ovim poglavljem završio je i put kroz povijest kojim nas je vodio Braudel.

Zanimljivo je da je ova izvanredna sinteza bila odbijena pod obrazloženjem da je preteška za udžbenik i preporučena je tek kao pomoćno sredstvo profesorima. Objašnjenje leži, vjerojatno, u prevelikom odmaku od tradicionalnih, u maniru događajne, političke historije, koncipiranih udžbenika. Braudel je bio i previše »nov« na svim razinama, od toga da politički događaj gubi središnji značaj i postaje jedan od tisuća tvornih elemenata široke struje procesa dugo trajanja, preko interesa i izjednačavanja sviju područja ljudskog života (društvenog, političkog, ekonomskog, kulturnog, psihičkog), do ukidanja evropocentričnog gledanja i postavljanja pojma »komunikacije« (u njenom najširem vremenskom i prostornom značenju) kao paradigme povjesnog razvoja.

Danas, trideset godina nakon nastanka, ovo je Braudelovo djelo još uvijek novo i zaslužuje preporuku »Obavezno pročitati«.

Suzana Leček

UDK 949.713

ISSN 0351-2142

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 24

ZAGREB

1991.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul.1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, tehnologije i informatike.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859 1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547 2 — 84 — 1984.

RADOVI 24

Za izdavača
dr. Nikši Stančić

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

BOBAN mr. BRANKA, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
BUDAK dr. NEVEN, Filozofski fakultet Zagreb
ČORALIĆ LOVORKA, prof. Demonjina 9 Zagreb
GOLDSTEIN dr. IVO, Filozofski fakultet Zagreb
GRGIN BORISLAV, Filozofski fakultet Zagreb
HRABAK dr. BOGUMIL, Filozofski fakultet Novi Sad
JURIŠIĆ mr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
KEMBEROVIĆ HUSNIJA, prof. Sarajevo
KARAMAN dr. IGOR, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
KOLAR DIMITRIJEVIĆ dr. MIRA, Filozofski fakultet Zagreb
KOSTELAC ANA, student Filozofski fakultet Zagreb
KRIŽAK TIMUR, student Filozofski fakultet Zagreb
LABAŠ RENATA, student Filozofski fakultet Zagreb
LEČEK SUZANA, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
MIROŠEVIĆ dr. FRANKO, Školska knjiga, Zagreb
OČAK dr. IVAN, Kroflinova 38 Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
POLIĆ BOBIĆ dr. MIRJANA, Filozofski fakultet Zagreb
PRLENDER mr. IVICA, Filozofski fakultet Zagreb
STRČIĆ dr. PETAR, Arhiv JAZU Zagreb